

KARI LIUKKONEN

BALTŲ DALYVIAI SUOMIŲ KALBOJE

Suomių kalboje (ir apskritai Pabaltijo finų kalbose) yra, kaip žinoma, giminystės terminų ir gana daug kūno dalių pavadinimų, skolintų iš senovės baltų tarmių. Kalbų istorijoje tokie skoliniai yra retas reiškinys, ir jų egzistavimas kalboje liudija labai intensyvius ir net gana artimus tautų kontaktus. Aš norėčiau išdėstyti naują požiūrį į kalbamųjų kontaktų intensyvumą, kuri kaip tik ir liudija suomių pasiskolinti baltų dalyviai.

Pirma, suomių *irstas* 'pasileidęs', kuris senojoje suomių kalboje reiškė 'laisvas', yra kilęs iš baltų veikiamosios rūšies esamojo laiko vyriškosios giminės dalyvio formos, atitinkančios lietuvių *irstas* (iš veiksmažodžio *irti*, *irsta*, *iro*). Šalia *irstas* senojoje suomių kalboje buvo ir tos pat reikšmės forma *irras* (kilmininkas *irtaan*)¹, kuri kildintina iš baltų neveikiamosios rūšies būtojo laiko vyriškosios giminės dalyvio **irtas*. Suomių žodyje vyko reguliari fonetinė evoliucija **irtas* > **irdas* > *irras*.

Antra, suomių *lyhyt* (*lühüt*) 'trumpas' yra, mano manymu, kilęs iš baltų veikiamosios rūšies būtojo laiko moteriškosios giminės dalyvio **lūžusī*. Suomių kalbos istorinė fonetika šitai etimologijai neprieštarauja². Baltų **lūžusī* pateko į prafinų kalbą formos **lūšus(i)* pavidalu. Paskui vyko reguliari fonetinė evoliucija *š* > *h* (**lūšus* > **lūhus*). Ilgasis *ū* sutrumpėjo prieš *h* (**lūhus* > **luhus*), plg. suomių *tuhat* (kilm. *tuhannen*) 'tūkstantis' iš **tūhamte* < **tūšamte* < baltų tarmių **tūšamte* (plg. dar *puhdas*, žemiau).

Šalia **luhus* prafinų kalboje egzistavo ir priešakinio vokalizmo variantas **lühüs*, kaip daugelyje suomių kalbos savų žodžių ir skolinių, plg. suomių kalbos baltizmus *ankerias/änkeriäs* 'ungurys', *rastas/rästäs* 'strazdas', *märkä* 'šlapias' iš **marka/*märkä* ~ lietuvių *markà*, *härkä* 'jautis' iš **šarka/*šärkä* < baltų **žargā* (kitas vokalizmo laipsnis: lietuvių *žirgas*), *härmä* 'šarma' iš **šarma/*šärmä* < baltų **šarmā* (suomių *harmaa* 'širmas' < **harma-γa* iš varianto **šarma*), *tyhjä* (*tühjä*) ~ lietuvių *tūščias*, *tytär* (*tütär*) ~ lietuvių *duktė*, *mytyri* (*mütüri*) ~ lietuvių *mūtūras* ir taip toliau.

¹ Vanhan kirjasuomen sanakirja I. Helsinki, 1985, 874.

² Y. H. Toivonen. Suomen kielen etymologinen sanakirja I. Helsinki, 1955, 10.

Dėl formos *lyhyt* (*lühüt*) vietoj **lühüs* plg. suomių *airut* ‘heroldas, šauklis’ iš germanų **airus* (gotų *airus*), suomių *olut* ~ lietuvių *alus*, suomių *ohut* ‘plonas’ iš baltų tarmių **ašus* ‘aštrus’ (nauja etimologija — latvių *ass* ‘aštrus’ iš **ašas*). Trečia, suomių *musta* ‘juodas’ yra kilęs iš baltų neveikiamosios rūšies būtojo laiko bevardės giminės dalyvio **musta*, kurio pirmą kartą reikšmė turėjo būti ‘pamušta (pavyzdžiui, akis)’, plg. lietuvių *mūšti*. Dėl kaitos **mušta*/**musta* plg., pavyzdžiui, lietuvių *blūšti* ~ *blūsti*³ ir **plauš-* ~ **plaus-*⁴.

Mano ketvirtas pavyzdys yra suomių būdvardis *puhdas* (kilmininkas *puhtaan*) ‘švarus’, kuris savo ruožtu yra kilęs iš baltų neveikiamosios rūšies būtojo laiko vyriškosios giminės dalyvio **puostas* arba **pōštas*. Baltų dalyvis pateko į prafinų kalbą formos **pūštas* pavidalu. Dėl fonetikos plg. suomių *luuta* (*lūta*) ‘šluota’ iš baltų **šluota* arba **šlōta*. Paskui žodyje vyko reguliari fonetinė evoliucija *š* > *h* ir atsirado Baltijos finų kalboms būdinga vadinamoji priebalsių gradacija *t* : *δ* (**pūštas* > **pūhdas*, **pūhta-*), po kurių ilgasis *ū* sutrumpėjo prieš *h* (**pūhdas* > **puhdas*), plg. *lyhyt*, *tuhat*. Garsas *d* vietoj *δ* (*puhdas*) dabartinėje suomių kalboje atsirado dėl švedų fonetikos įtakos.

Penkta, suomių *räntä* ‘šlapdriba’ yra kilęs iš baltų neveikiamosios rūšies būtojo laiko bevardės giminės dalyvio **drengta* (plg. lietuvių veiksmažodį *drengti*).

Norėčiau pasiūlyti ir šeštą naują etimologiją. Suomių kalbos daiktavardis *ilta* ‘vakaras’, mano manymu, veikiausiai gali būti kilęs iš baltų neveikiamosios rūšies būtojo laiko bevardės giminės dalyvio **ilgta* (plg. latvių veiksmažodį *ilgt* ‘dauern, wahren; sich sehnen’⁵, kuris etimologiškai yra tapatus lietuvių *ilgti* ‘lang werden, sich langweilen’⁶). Fonetiškai *ilta* santykiauja su **ilgta*, kaip *räntä* su **drengta* (fonotaktinis paprastėjimas — prafinų kalboje nebuvo garsų junginių *-lkt-*, *-nkt-*). Dalyvio pirmą kartą reikšmė, matyt, buvo ‘ilgai užtrukęs’, o paskui, jau prafinų kalboje, ‘vėlus’ (estų kalbos tarmėse išliko kaip tik ta reikšmė). Vakaras yra ‘vėlus laikas’.

Panašių „dalyvinių“ etimologijų suomių kalboje yra ir daugiau. Man rodos, kad dalį iš jau anksčiau pateiktų aiškinimų galima naujaip interpretuoti kaip tik šia prasme, pavyzdžiui, suomių *juhta* ‘darbinis gyvulys’ < **jukta* iš baltų dalyvio **jungta*⁷ (fonetiškai plg. suomių *siula* < *sikla* < **tikla* < baltų **tinkla* ‘tinklas’)⁸, suomių *virta* ‘srovė’ iš baltų dalyvio **virta* (plg. lietuvių veiksmažodį *virtti*)⁹.

³ В. Н. Чекман. Балто-славянские исследования 1980. Москва, 1981, 32.

⁴ S. Karaliūnas. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. Vilnius, 1987, 120—121.

⁵ K. Mülenbachs. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I sējums. Rīgā, 1923—1925, 706.

⁶ J. Endzelin. Lettische Grammatik. Heidelberg, 1923, 580; E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Band I. Heidelberg-Göttingen, 1962, 184.

⁷ Plg. L. Posti. Baltistica XIII(1), 1977, 267.

⁸ Plg. J. Koivulehto. Virittäjä 83. Helsinki, 1979, 267—269.

⁹ Plg. J. Koivulehto. Explanations et tractationes fenno-ugricas in honorem Hans Fromm ... edidit Erhard F. Schiefer. München, 1979, 152.